

УДК 329 (477)+(438)

ББК 66.041

**ВЗАЄМИНИ ДЕРЖАВИ І ЦЕРКВИ В СФЕРІ ПОЛІТИКИ
ПАМ'ЯТІ: ДОСВІД УКРАЇНИ ТА РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩІ****Х. І. Федорищак**

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76000 м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. +38 (095) 857-44-25; e-mail: fedorivkrystyna@ukr.net*

На основі аналізу нормативно-правових актів, соціологічних досліджень визначено взаємини держави і церкви в сфері політики пам'яті. Проаналізовано правове регулювання державно-церковних відносин та взаємозв'язок політики та релігії в Україні та Республіці Польщі.

Ключові слова: політика пам'яті, інститут церкви, релігія, православ'я, католицизм.

Потреба звертатись до минулого, вести з ним постійний діалог притаманна кожному народу. Про пам'ять суспільства говорять як про канал передачі досвіду та чинник формування національної ідентичності. Колективна пам'ять – доволі крихкий конструкт, що вибудовується за допомогою зіткнення корпоративних інтересів, політичних уподобань, ідеологічних настанов. На шляху до задоволення духовних потреб інститут церкви нерідко торкається тих площин суспільного буття, які безпосередньо чи опосередковано пов'язані з політикою. Адже, невід'ємною частиною даного інституту є поминальні заходи: літургії, панахиди, прославлення у канонах та тропарях, лекції, круглі столи, тощо. Тому, залежно від об'єкту вшанування той чи інший захід може набувати певної політичної забарвленості.

Проблема пам'яті знаходиться на перетині одразу кількох наук: політології, історії, психології, релігієзнавства. Саме тому, західна політична думка вже давно окреслила меморіальні практики як складову широкого поняття «policy of commemorate» (з англ. – «політика пам'яті») [9, с. 68]. Політика пам'яті – це важлива складова сучасного політичного процесу, адже, це політика держави, міжнародних організацій, політичних партій, громадських об'єднань і рухів, окремих політичних лідерів та громадських діячів у сфері конструювання спільних уявлень та оцінок про минуле [2, с. 122].

Аналіз ролі та місця інституту церкви у формуванні політики пам'яті дає можливість відслідкувати її участь у суспільно-політичних процесах України та Республіки Польщі. Метою статті є спроба, на основі аналізу нормативно-правових актів, офіційних звернень та повід-

омлень, соціологічних досліджень визначити взаємини держави і церкви в сфері політики пам'яті.

Проблема державно-конфесійних відносин залишається однією з актуальних тем розгляду громадськості впродовж останніх двох десятиліть в Україні та Республіці Польщі. Поле релігії є одним з основних полів, покликаних конструювати символічну систему [10, с. 213].

На початку 80-х років влада та комуністичні партії ряду країн, в тому числі України та Республіки Польщі, стали ліквідовувати перепони у сфері релігійної свободи. Наслідком стало відродження релігійного життя, що привело до зростання чисельності релігійних громад, будівництва нових культових будівель, лібералізації законодавств про свободу совісті та діяльність релігійних організацій. [6, с. 63]. Польща перша з соціалістичних країн здійснила ліберально-політичну трансформацію, прийнявши нові демократичні норми в галузі віросповідання. У вересні 1989 р. католицька церква виділила представників високого рангу для переговорів з комуністичною владою та демократичною опозицією щоб допомогти вийти з політичної та соціальної кризи [7, с. 176]. За результатами цих переговорів були прийняті також три закони: «Про відносини держави та Римо-Католицької Церкви», «Про гарантії свободи совісті й віросповідання», «Про соціальне забезпечення духовенства», що дали поштовх до утвердження демократії, громадянських прав та свобод, а також модернізацію в сфері державно-конфесійних відносин.

Республіка Польща є полірелігійною та поліконфесійною державою. Використовуючи статистичні дані Головного статистичного управління та Міністерства адміністрації та цифризації можна виділити такі релігійні напрями: католики, православні, протестанти, мусульмани, іудеї, східні релігії та інші релігійні напрями.

Сьогодні сукупність нормативно-правових актів, що регулюють відносини держави та церкви умовно можна розділити на два блоки: базові та факультативні [1, с. 66].

Блок базових джерел конфесійного права, представляють дві групи нормативно-правових актів, що регулюють відносини держави та релігійних організацій. До першої належить Конституція Республіки Польщі від 2 квітня 1997 р. В основному Законі правові норми щодо забезпечення свободи совісті та віросповідання, взаємодії держави та релігійних організацій зафіксовано в статтях 25, 53, а також ст. 35, 54, 70. Для членів Сенату та Сейму, а також Президента Конституція передбачає обов'язкову присягу з можливим додаванням фрази: «Так мені допоможи Боже» (ст. 104, 130) [13].

Другу групу базових джерел конфесійного права можна розділити на три підгрупи:

1. Нормативно-правові акти, що регулюють відносини між державою та католицькими церквами.

Сюди ми можемо віднести двосторонню міжнародну угоду – Конкордат між Святим Престолом та Республікою Польщею від 28 липня 1993 р. Текст Конкордату містить правові норми, що стосуються різних сфер діяльності католицької церкви, зокрема: сфери державної і церковної компетенції (ст. 1-9). Так, нашої уваги заслуговує ст. 9, згідно якої вихідними днями є: 1 січня – Пресвятої Богородиці Марії, Новий Рік, Пасхальний Понеділок, Пресвятих Тіла і Крові Господніх, 15 серпня – День Польського Войска, Внебовзяття Пресвятої Діви Марії (Успіння), 1 листопада – День Усіх Святих, 25 грудня – Різдво Христове (перший день), 26 грудня – Різдво Христове (другий день). Співпраця між державою та католицькою церквою щодо інституту сім'ї та наголошення на особливій вартості родинних стосунків (ст. 11); гарантії вивчення релігії в державних школах (ст. 12); гарантування національним меншинам проведення релігійного культу та практик їх рідними мовами (ст. 18); гарантування свобод в здійсненні церквами публічної діяльності: освітньої, виховної, наукової, опікунської, благодійницької, видавничої, культурної (ст. 19-25) [12].

Наступним нормативно-правовим актом даної підгрупи є Закон «Про відносини держави і католицької церкви в Республіці Польща» від 17 травня 1989 р. Згідно цього Закону в Польщі був відновлений інститут капеланства [14].

2. Нормативно-правові акти, що регулюють відносини між державою та чотирнадцятьма католицькими релігійними організаціями.

3. Закон «Про гарантії свободи совісті та віросповідання» від 17 травня 1989 р. Правові норми вказаного нормативно-правового акту регулюють відносини між державою і рештою релігійних організацій, крім тих релігійних організацій які згадані у другій групі джерел конфесійного права [1, с. 71-73].

Блок факультативних джерел конфесійного права Польщі представляють нормативно-правові акти до яких належать закони, урядові постанови та розпорядження, укази Президента, правові норми яких повністю чи частково присвячено питанням державно-конфесійних відносин країни. Зазначені нормативно-правові акти можна поділити на окремі групи, критерієм поділу тут виступають конкретні області громадсько-соціального життя. Наприклад:

Освітня сфера. Розпорядження Міністерства народно освіти Про умови та організацію викладання релігії в державних школах від 14 квітня 1992 р; розпорядження Міністра народної освіти та спорту «Про структуру навчальних програм у державних школах» від 12 лютого 2002 р; розпорядження міністра народної освіти та спорту «Про кваліфікаційні вимоги до вчителів» від 12 березня 2009 р. Правові норми вище перерахованих нормативно-правових актів регулюють процес викладання релігії в державних школах Польщі.

Інформаційна сфера. Закон «Про радіо та телебачення» від 29 грудня 1992 р. та інші. Даний закон окрім іншого, регулює питання трансляції на громадському радіо і телебаченні програм пов'язаних з релігійною тематикою [1, с. 75-76].

У Польщі Католицька Церква традиційно відіграє активну роль не лише у соціальній, а й у політичній сфері суспільства. Церква має глибокі історичні зв'язки з польським націоналізмом, а традиція національної церкви склалась задовго до традиції національної держави. Цим пояснюються досить міцні позиції, які вдалося зберегти церкві як в період панування соціалістичного ладу так і сьогодні [7, с. 177]. Спираючись на результати перепису населення 2011 р. можна констатувати, що в Польщі спостерігається досить високий відсоток релігійності населення (88,86%), причому більшість громадян Польщі ідентифікують себе з католицькою релігійною традицією. Домінуючою частиною релігійного населення Польщі є віруючі, які відносять себе до Римсько-католицької церкви (87,58%), решта (12,42%) відносять себе до інших релігійних організацій Польщі, які, в свою чергу, представляють релігійну меншість країни. Серед релігійної меншості найбільший відсоток (62%) складають православні віруючі, 17,9% складають протестанти, 2,2% – представники східних релігій, 0,6% – мусульмани, 0,2% – іудеї, 16,7% – інші, а 0,4% – припадає на представників релігійних напрямів з невизначеними даними [1, с. 246-247].

З вище сказаного ми можемо дійти висновку, що впорядковані способи і зміст пам'ятання минулого є основою соціального порядку і осмислення існування нації в сучасності. Сучасна польська церква бере активну участь у творенні колективної пам'яті, позиціонує себе хранительською етичної сили, духовної субстанції та єдності народу [13, с. 16-18].

Тривалий час релігійні вірування як інструмент соціалізації, етнізації, виховання особистості залишалися потужним підґрунтям національного і державного будівництва. Повною мірою це стосувалося й українців, формування національної самосвідомості яких упродовж попередніх століть відбувалося як перехід від домінантно-віросповідального («я – православний» або «я – греко-католик») до національно-культурного («я – українець»), що надавало релігійному компоненту суттєвої ролі як демаркаційного феномену у протидії денаціоналізації, процесі політичного самовизначення українського народу, перетворення українців у єдину громадянсько-політичну спільноту. Високий авторитет і довіра у суспільстві до інституту Церкви перетворило його на один з впливових чинників політичного процесу.

Сучасний розвиток релігії в Україні розпочався в умовах кризи тоталітарного режиму, особливо з моменту проголошення державної незалежності у 1991 р., що позначилося як відродженням «традиційних» Церков і релігійних організацій (православ'я, греко-католицизм, като-

лицизм, протестантизм, іудаїзм, іслам), так і поширенням «нових» релігійних організацій і течій (нехристиянські, язичницькі, неоорієнталістські громади), нетипових для країни, а через це й малопоширених [9, с. 121].

Варто наголосити, що серед усіх релігійних течій найбільш поширеним є християнство, що представлено чотирма найбільшими, близькими, але в той же час конкуруючими Церквами: Українська православна Церква Київського Патріархату (УПЦ КП), Українська православна церква (Московського патріархату) (УПЦ), Українська автокефальна православна церква (УАПЦ), Українська греко-католицька церква (УГКЦ).

Так, провідним завданням українських Церков – УПЦ КП, УАПЦ та УГКЦ, окрім богословської складової, є захист інтересів українського народу, української політичної нації, суверенної Української держави, натомість УПЦ, продовжує візантійську православну традицію, основну увагу приділяючи зміцненню «православної», «слов'янської» ідентичності (у тому числі через актуалізацію уявлень про «єдине руське православ'я», «єдину східнослов'янську культуру») [11, с. 62].

Нерозривність церкви та держави проявляється в символічному просторі. Починаючи з 1991 р. в Україні стало традицією під час складання присяги Президента на вірність народові України поряд з Конституцією України та Актом проголошення незалежності України класти Пересопницьке Євангеліє – відповідну символічну репрезентацію смислів громадянської ідентичності. Тема Церкви, її нерозривного зв'язку з духовністю українського народу постійно порушувалася на найвищих державних форумах, зокрема, під час святкування таких визначних дат, як День Незалежності, День Соборності і Свободи України (День Соборності України), а з 2008 р. – День Хрещення Київської Русі-України [9, с. 117-118].

Одним з головних механізмів впливу Церкви на суспільство, формування різноманітних ідентичностей є вплив безпосередньо через віруючих на індивідуальному та колективному рівнях, що нерозривно пов'язує релігійну і громадянську ідентичності. В Україні, як і в Республіці Польщі сукупність нормативно-правових актів, що регулюють відносини держави та церкви умовна можна розділити на два блоки: базові та факультативні. До базових відносяться Конституція України та Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації». До додаткових – підзаконні акти вищих органів державної влади та місцевого самоврядування (Укази Президента, постанови Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України, розпорядження міністерств та відомств), а також низка статей у законах, безпосередньо не дотичних до релігійної сфери, але регулюють окремі питання державно-конфесійних відносин [1, с. 11].

Конституція України є Основним законом, що містить низку правових норм, що гарантують свободу совісті та визначають основні принципи взаємовідносин релігії та держави, зокрема це ст. 11, 24, 34, 35 [5].

Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» був прийнятий в період демократичних перетворень, а саме після прийняття «Декларації про державний суверенітет» (16 липня 1990 р.) та до проголошення «Акту незалежності України» (24 серпня 1991 р.) – 23 квітня 1991 р. Від часу прийняття Закону та до 2015 р. до нього 15 раз було внесено певні зміни та доповнення відповідними нормативно-правовими актами. Структура чинного Закону складається з 32 статей, що об'єднані у шість розділів. Нашої уваги заслуговують статті 2, 3, 4, 6, 21, 22, 23, 24, 30, що регламентують відносини держави та церкви в сфері державної політики, зокрема й політики пам'яті [4].

Факультативні нормативно-правові акти можна поділити на окремі групи, критерієм поділу тут виступають конкретні області громадсько-соціального життя.

Майнові питання. Указ Президента «Про заходи щодо повернення релігійними організаціями культового майна» від 4 березня 1992 р. №125; постанова Кабінету Міністрів України «Про використання культових споруд – визначених пам'яток архітектури, які не підлягають передачі у постійне користування релігійними організаціями» від 9 серпня 2001 р. №1005;

Культурно-духовні та моральні питання. Указ Президент «Про першочергові заходи щодо збагачення та розвитку культури і духовності українського суспільства» від 24 листопада 2005 №164; Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за наругу над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого» від 19 березня 2009 р. №1166;

Питання релігійної освіти. Меморандум «Про співпрацю Міністерства освіти і науки України, Державного комітету України у справах релігії та Всеукраїнської ради Церков і релігійних організацій» від 18 квітня 2000 р. [1, с. 28-29].

Варто відзначити, що наведений вище перелік законів не є вичерпним, адже конфесійне право включає в себе чи не найбільшу кількість нормативно-правових актів, тому комплексні дослідження державно-конфесійних відносин можуть бути вельми перспективним напрямом для подальших наукових розвідок.

Отже, розглянувши взаємини державно-конфесійних відносин в сфері політики пам'яті, ми можемо стверджувати, що великий вплив на формування та утвердження громадської ідентичності в Україні та Республіці Польщі займає інститут Церкви. Хоча на законодавчому рівні й проголошено відокремлення держави від церкви, на практиці релігія виступає нерозривним механізмом впливу на державну політику в сфері

пам'яті. Взаємозалежність цих відносин проявляється в: законодавчій базі, яка, створивши стабільні і сприятливі умови для функціонування і розвитку Церкви і релігійних організацій, не лише визначає відповідні можливості і межі цього впливу в державі, але й сприяє набуттю релігійним чинником якості, спрямованої на стабілізацію суспільно-політичних відносин у країні; рівнем сприйняття релігії громадянами обох держав, враховуючи її соціальні функції, передусім як гаранта справедливості, джерела спадкоємності моральних, культурних та історичних традицій, що в умовах глибинної трансформації держави і суспільства, ускладнення соціально-економічної і політичної ситуації, існуючої «кризи довіри» до інститутів політичної влади й громадських об'єднань призводить до відчутного посилення авторитету Церкви [9, с. 143].

В останні десятиліття релігія перетворилась на досить серйозного актора соціально-політичного життя. Вибудовуючи свої відносини з усіма державними інститутами церкви необхідно опиратись на багатовікову традицію кожного суспільства зокрема. Незважаючи на високий рівень прихильності та довіри серед населення діяльність церкви одночасно виконує як інтегруючу так і дезінтегруючу функцію в суспільстві, що в подальшому накладає свій слід у відтворенні та передачі як індивідуальної, так і колективної пам'яті суспільства.

Література

1. Владиченко Л. Україна та Польща: компаративний аналіз відносин між державними і релігійними інституціями: [монографія] / Лариса Владиченко. – Канів: Родень, 2014. – 368 с. (С. 11).
2. Волянюк О. До визначення поняття політики пам'яті в сучасній політології / О.Я. Волянюк // Нова парадигма. – 2009. – Вип. 87. – С. 120-128 (с. 122).
3. Дилюс А. Чи здатна Польська церква наводити мости? / А. Дилюс // Людина і світ. – 2000. – №6. – С. 16-18.
4. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23.04.1991 № 987-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/987-12>
5. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
6. Палінчак М. Конституційно-правовий статус релігійних організацій в постсоціалістичних країнах Центральної Європи / М. Палінчак // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – Ужгород. 2002. – Вип.1. – С. 62-66 (С. 63).
7. Палінчак М.М. Система державно-церковних відносин у посткомуністичній Європі: уроки для України / М.М. Палінчак // Соціогуманітарні проблеми людини. – 2012. – №6. – С. 170-184 (С. 176).

8. Подобєд П.К. Історико-меморіальні практики українських православних церков / П.К. Подобєд // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. – 2012. – Вип.9. – С. 68-73 (С. 68).
9. Політичні механізми формування громадянської ідентичності в сучасному українському суспільстві: колективна монографія. – К.: ППіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2014. – 296 с. (С. 143).
10. Політичні проблеми сучасної України: аналітичні доповіді Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – К.: ППіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2012. – 600 с. (С. 213).
11. Яковенко И. Украина: религиозно-цивилизационная составляющая политических конфликтов / И. Яковенко; под. ред. А. Малашенко и С. Филатова // Религия и конфликт. Моск. Центр Карнеги. – М.: РОССПЭН, 2007. – С.47-84 (С. 62).
12. Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r. – Dz.U. 1998 nr 51 poz. 318
13. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. – Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483.
14. Ustawa o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 maja 1989 r. – Dz.U. 1989 Nr 29 poz. 154.

Стаття надійшла до редакційної колегії 9.11.2015 р.

*Рекомендовано до друку д.політ.н., професором **Монолатієм І.С.**, д.політ.н., професором **Гоном М.М.** (Рівне)*

THE RELATIONS OF STATE AND CHURCH IN POLITICS OF MEMORY: EXPERIENCE OF UKRAINE AND POLAND REPUBLIC

Kh. I. Fedoryshchak

Vasyl Stefanyk Precarpathian national University;

76000, Ivano-Frankivsk, Shevchenka str., 57;

ph.: +38 (095) 857-44-25; e-mail: fedorivkrystyna@ukr.net

Based on analysis of legal acts, sociological research determined the relationship between church and state in politics of memory. Analyzes legal regulation of church-state relations and the relationship of politics and religion in Ukraine and Poland. Religion throughout whole history was the noticeable factor of association of people, by a necessary component in forming of individual and collective memory. On a way to satisfaction of spiritual necessities the institute of church quite often touches those planes of public existence, that is directly or mediated related to politics. In fact, inalienable part of this institute are mention measures: liturgies, dead-offices, glorifications in canons and tropers, lectures, round table, and others like that. Therefore, depending on the object of celebration in honour a that

or other measure can acquire certain political painted. A problem of memory is on crossing at once of a few sciences : political science, history, psychology, religious studies. For this reason, memorial practices are the constituent of wide concept “policy of commemorate”. In the early 80s the government and the communist parties of several countries, including Ukraine and Poland, began to liquidate barriers in the field of religious freedom. The result was the revival of religious life, which led to the growth of religious communities, building new places of worship, the liberalization of laws on freedom of conscience and activity of religious organizations. High authority and trust in society to the institute of Church (as a guarantor of justice, безпека of moral, cultural and historical traditions) converted him into one of influential factors of modern political process, means of harmonization of frame of society.

Keywords: *politics of memory institution of the church, religion, Orthodoxy, Catholicism.*